

APIE KURIUOS NE KURIUOS LIETUVIŲ KALBOS NAUDININKINIUS VEIKSMAŽODŽIUS IR JŲ ATITIKMENIS ANGLŲ KALBOJE

EMA GENIUŠIENĖ

1. Šiame darbe norima parodyti, kad kalbos gali skirtingai organizuoti tų pačių reikšmių perteikimą: viena kalba gali perteikti kelias reikšmes viena forma, o kitoje tam tikslui vartojamos skirtingos formos; čia taip pat norima parodyti, kad tos pačios formos reikšmių skirtumas gali būti netiesiogiai reiškiamas tos formos vediniais.

2. Lietuvių kalboje trijų tipų sakiniai turi vienodą išorinę sandarą, plg.: (1) *Jonas padovanojo Marytei žiedą*; (2) *Jonas nupirko Marytei žiedą*; (3) *Jonas nuprausė Marytei veidą*. Jie susideda iš veiksnio, tarinio, tiesioginio papildinio ir netiesioginio naudininkinio papildinio, kuris paprastai nusako asmenį, kaip ir sakinio veiksnys¹. Tačiau vidinė (gilioji) šių sakinių sandara yra skirtinga, ir naudininko reikšmė priklauso nuo veiksmažodžių semantikos, t. y. veiksmažodžių nusakomų situacijų struktūros. Pirmame sakinyje veiksmažodis *padovanoti* nusako situaciją, kurioje be subjekto (asmens, kuris dovanoja) ir objekto (dovanojamo daikto) turi dalyvauti ir veiksmo adresatas – asmuo, kuris gauna veiksmo objektą; be adresato dovanojimas negali įvykti. Kitaip tariant, čia naudininkas nusako situacijos dalyvį, ir jį galima vadinti adresato naudininku. Kadangi adresatas yra būtinas situacijos dalyvis, be naudininko šios rūšies sakinyje gali atrodyti nepilnas, plg. *Jonas padovanojo žiedą*. Antrame sakinyje veiksmažodis *nupirkti* nusako situaciją, kurioje taip pat dalyvauja veiksmo subjektas ir objektas, bet nėra trečio dalyvio – asmens. Tas asmuo, kuris gaus veiksmo objektą, pirkime betarpiškai nedalyvauja: jis susijęs ne su veiksmu, o su veiksmo objektu kaip jo (būsimas) vartotojas. Taigi antrame sakinyje naudininkas nusako ne situacijos dalyvį, o tą asmenį, kuriam skiriamas veiksmo objektas, ir todėl jį galima pavadinti vartotojo, arba naudos, naudininku. Kadangi veiksmo vartotojas nedalyvauja, sakinyje būna visiškai užbaigtas ir be naudininko: *Jonas perka žiedą*². Trečiojo sakinio veiksmažodis *nuprausti*

¹ Akademinėje lietuvių kalbos gramatikoje šių ir panašių sakinių naudininkinis papildinys vienodai laikomas objekto naudininku, žr. Lietuvių kalbos gramatika, t. I. V., 1965, p. 193.

² Šios dvi paminėtos naudininko reikšmės paprastai nediferencijuojamos, plg. Grabauskas V. Dabartinės lietuvių kalbos naudininko reikšmės ir funkcijos. – „Kalbotyra“, 1971, t. XXII(1), p. 55–56; Šukys J. Taisyklingai vartokime linksnius. K., 1976, p. 55.

nusako dar kitokią situaciją: čia dalyvauja du asmenys (todėl galime pasakyti *Jonas nuprausė Marytę*), bet veikiamas objektas (t. y. prausiamas asmuo) lyg ir „suskaldytas“ į betarpiškai veikiamą objektą – kūno dalį ir į objektą – „visumą“, kurį nusako naudininkas³. Tokį naudininką galima vadinti objekto naudininku⁴. Kadangi tarp objekto–dalies ir objekto–visumos egzistuoja priklausomybės (posesyvinis) santykis, tokį naudininką galima pakeisti kilmininkiniu pažyminiu: *Jonas nuprausė Marytės veidą*. Tokio pakeitimo galimybė yra netiesioginis objekto naudininko požymis, skiriantis jį nuo kitų naudininko reikšmių. Trečio tipo sakiniuose naudininkas yra būtinas, jeigu veikiamas kūno dalis priklauso ne subjektui (be naudininko sakinio reikšmė pasikeičia: *Jonas prausia veidą* reiškia objekto priklausymą subjektui).

Taigi trijuose sakiniuose turime adresato, vartotojo (naudos) ir objekto naudininką.

3. Veiksmažodžių su adresato naudininku grupę sudaro: *duoti, perduoti, įteikti, skirti (kam premiją), siųsti (kam pinigų), gražinti, ištiesti, linkėti, parodyti, papasakoti, pranešti, žadėti, siūlyti, paaiškinti* ir pan. Jų yra vos keliasdešimt.

Vartotojo, arba naudos, naudininką gali turėti keli šimtai veiksmažodžių, kurių nusakomo veiksmo objektas paprastai yra vartojimui skirtas daiktas, pvz.: *megzti, siūti, statyti, skalbti, iškepti, pagaminti, pakloti, įpilti, uždegti, sutaupyti, atriekti, atidaryti (kam nors duris), atnešti, pavogti* ir t. t.

Su objekto naudininku jungiasi tie veiksmažodžiai, kurių objektas, nuskomas galininkiniu papildiniu, yra kūno dalis ar pan.: *prausti (veidą), praskelti (galvą), kasyti (nugarą), uždengti (veidą), dažyti (plaukus), aplieti (kojas), sutepti (nugarą)* ir t. t. Tokių veiksmažodžių taip pat yra keli šimtai.

4. Skirtumas tarp trijų naudininko reikšmių pasitvirtina ir išryškėja, gretinant minėtų tipų sakinius su jų angliškaisiais ekvivalentais. Anglų kalboje tos pačios reikšmės perteikiamos trimomis formomis:

a) Lietuvių kalbos adresato naudininką atitinka netiesioginis papildinys su prielinksniu *to*, jeigu jis seka po tiesioginio papildinio: *John gave a ring to Mary*; plg. taip pat *send sth to sb, lend sth to sb, show sth to sb, tell sth to sb, offer sth to sb, throw sth to sb*, ir pan.

b) Vartotojo, arba naudos, naudininką atitinka netiesioginis papildinys su prielinksniu *for*: *John bought a ring for Mary*; plg. taip pat *make a dress for sb, get sth for sb, cook sth for sb, save sth for sb, build sth for sb, knit sth for sb*, ir t. t.

³ Apie valentingumų skaldymą (расщепление валентностей) žr. Апресян Ю. Д. Лексическая семантика. М., 1974, с. 153–154.

⁴ Apie šią naudininko reikšmę žr. Šukys J. Min. str., p. 59; Grabauskas V. Min. str., p. 54; Эльзбутас Ю. В. Детальный заинтересованного лица в современном русском и литовском языках. — „Филологические науки“, 1967, № 3, с. 3–10.

c) Objektas – visuma anglų kalboje reiškiamas ne papildiniu, o daiktavardžio savybiniu linksniu (the Possessive case) arba savybiniu įvardžiu, atliekančiu pažyminio funkciją: *John washed Mary's (her) face*; plg. taip pat *dry sb's face, cover sb's feet, touch sb's hand, dress sb's wound*.

5. Lietuvių kalboje yra ir netiesioginių požymių, rodančių trijų sakinių tipų reikšmės skirtingumus. Veiksmažodžio tipas ir naudininko reikšmė lemia tai, ko-kiomis priemonėmis parodomas naudininko nusakomo asmens tapatumas su veiksmo atlikėju.

a) Pirmos grupės veiksmažodžių nusakomo veiksmo adresatas, sutampantis su subjektu, reiškiamas sangražinio įvardžio naudininku, t. y. sangražiniu netiesioginiu papildiniu: *padovanoti sau (knygą), duoti sau (žodį), pažadėti sau, skirti sau*. Kai kurie veiksmažodžiai dėl savo leksinės reikšmės visai negali nusakyti adresuojamo sau veiksmo: **įteikti sau, *siūlyti sau, *perduoti sau*. Vienas kitas periferinis veiksmažodis vietoje *sau* turi sangražos afiksą: *įsikalbėti (ligą), susileisti (vaistus)*. Bet šiaip jau sangražiniai veiksmažodžiai nebūdingi šiai veiksmažodžių grupei.

b) Antrojo tipo veiksmažodžių nusakomo veiksmo objekto vartotojo tapatumas su subjektu yra reiškiamas sangražos afiksi: *Jonas nusipirko žiedą*; plg. taip pat *nusimegztį, išsivirti, pasisūlti, atsiversti (knygą), pasistatyti* ir pan. Visi šios grupės veiksmažodžiai turi sangražinius vedinius. Taip pat galimi junginiai su įvardžiu *sau* (plg. *kasti sau*), bet tekstuose jie pasitaiko tik išimtiniais atvejais.

c) Trečiojo tipo veiksmažodžių nusakomo veiksmo betarpiško objekto priklausymas subjektui dažniausiai reiškiamas sangražos afiksi: *Jonas nusiprausė veidą*; plg. taip pat *prasiskelti (galvą), užsidengti (veidą), susitepti (rankas)* ir t. t.; gali būti pavartotas ir įvardis *sau*: *Jonas praskėlė sau galvą*. Kartais priklausymo santykis tarp veiksmo objekto ir subjekto gali likti visai neišreikštas, plg.: *Jonas prausia veidą*. Tekstuose dažniausiai būna sangražiniai veiksmažodžiai.

6. Anglų kalboje tiek adresato, tiek vartotojo tapatumui su subjektu žymėti yra tiktai viena priemonė – sangražinis įvardis *oneself*. Todėl lietuviškuosius *duoti sau* tipo junginius ir *nusipirkti* tipo sangražinius veiksmažodžius vienodai atitinka veiksmažodžių junginiai su *oneself*: *give oneself (a present), promise oneself (a holiday), pour oneself (a cup of tea), buy oneself (a coat), make oneself (a dress)* ir pan. Tiesa, anglų kalboje vartotojo sutapimą su subjektu žymėti nebūtina, todėl veiksmažodžiai paprastai vartojami be įvardžio *oneself*, pvz.: *John has built a house*.

Lietuvių kalbos *nusiprausti* tipo sangražinius veiksmažodžius atitinka anglų kalbos nesangražiniai veiksmažodžiai. Posesyvinius santykis tarp veiksmo objekto ir subjekto reiškiamas savybiniais įvardžiais, pvz.: *John washed his face; Mary covered her head, I hurt my finger*.

Lietuvių kalboje vartotojo ir objekto—visumos tapatumas su veiksmo subjektu būtinai reiškiamas, todėl sangražiniai galininkiniai veiksmažodžiai labai būdingi lietuvių kalbai. Tuo tarpu anglų kalboje randame vos keliasdešimt tranzityviųjų veiksmažodžių su įvardžiu *oneself*.

О НЕКОТОРЫХ ТИПАХ ДАТИВНЫХ ГЛАГОЛОВ В ЛИТОВСКОМ ЯЗЫКЕ И ИХ АНГЛИЙСКИХ ЭКВИВАЛЕНТАХ

Резюме

В статье рассмотрены семантические различия между не различающимися на поверхностном уровне литовскими глаголами с дативом адресата, бенефицианта и объекта и показано, какими средствами эти значения передаются в английском языке.